

مقایسه عوامل مرتبط با بازگشت به اعتیاد در بین دو گروه افراد با ترک قطعی و عود مجدد به مصرف مواد مخدر*

مجید فولادیان^۱، مهلا محمدی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۲۵

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر مقایسه عوامل مرتبط با بازگشت به اعتیاد در بین دو گروه افراد با ترک قطعی و عود مجدد به مصرف مواد مخدر بود. **روش:** روش پژوهش حاضر علی-مقایسه‌ای بود. جامعه آماری پژوهش شامل همه افراد دارای تجربه ترک موفق و ناموفق مراجعه کننده به کمپ‌های زیر نظر سازمان بهزیستی شهر مشهد بود. نمونه پژوهش شامل ۱۰۰ نفر با عود مجدد (۵۰ نفر) و ترک قطعی (۵۰ نفر) بود که به صورت هدفمند انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته بود که از روایی و پایایی مناسبی برخوردار بود. **یافته‌ها:** نتایج نشان داد که بین دو گروه از حیث متغیرهایی چون حمایت خانوادگی، کنترل خانوادگی، تجربه برچسب و طرد اجتماعی، پیوند با دوستان وابسته به مواد مخدر، و امکانات و خدمات مرکز درمانی تفاوت معناداری به نفع گروه ترک قطعی وجود داشت. به علاوه، از حیث متغیرهای دسترسی آسان به مواد مخدر و دریافت پاداش از مصرف مواد بین دو گروه تفاوت معناداری وجود نداشت. **نتیجه‌گیری:** با توجه به اینکه در زمینه بازگشت به اعتیاد عوامل اجتماعی نقش کلیدی دارند، داشتن دیدگاهی جامعه‌شناسی نسبت به نقش اساسی عوامل اجتماعی در کنار خدمات مراکز درمانی جهت اثربخش کردن برنامه‌ها و خدمات ارائه شده توسط مراکز سازمان بهزیستی و جلوگیری از عود مجدد لازم و ضروری است.

کلید واژه‌ها: اعتیاد، عود مجدد اعتیاد، عوامل موثر بر عود اعتیاد

*. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی به کارفرمایی اداره کل بهزیستی خراسان رضوی است.

۱. نویسنده مسئول: دانشیار، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. پست الکترونیک:

fouladiyan@um.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، پژوهشگری علوم اجتماعی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

مقدمه

از دستاوردهای نظام‌های اجتماعی کژکارکرد، وقوع انواع گوناگون آسیب‌های اجتماعی می‌باشد. یکی از این آسیب‌ها بیماری اعتیاد است که سازمان ملل متحد (۱۹۵۰) آن را مسمومیتی از نوع حاد یا مزمن دانسته است که از طریق استعمال دارویی طبیعی یا صنعتی ایجاد می‌شود و برای فرد یا اجتماع زیان‌آور می‌باشد و روز به روز در حال افزایش است؛ به طوری که اداره کل ملی کنترل مواد^۱ (۲۰۲۰) افزایش ۳۰ درصدی مصرف‌کنندگان مواد مخدر را در مقایسه با سال ۲۰۰۹ گزارش می‌دهد. مطابق با این گزارش، آمار مصرف‌کنندگان مواد مخدر در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران روند صعودی دارد و در کشور ما وجود حدود ۶ میلیون معتاد گزارش شده است (به نقل از مادن^۲ و همکاران، ۲۰۲۱).

اساساً مصرف مواد مخدر یک مسئله اجتماعی و یکی از شایع‌ترین اختلالات اجتماعی-روان‌پزشکی بوده که باعث سطح بالایی از بار بیماری جهانی می‌شود (سینها^۳، ۲۰۱۱) و آسیب‌های گسترده‌ای در سه سطح فردی، خانوادگی و اجتماعی به همراه دارد. از جمله می‌توان در سطح فردی به اختلالات جسمی و روانی، احساس عجز و ناامیدی، تنهایی و پشیمانی (نیازی، نوروزی و حسینی‌ادیب‌پور، ۱۳۹۸؛ یحیی زاده پیرسرایی و کیانی، ۱۳۹۸؛ فیض‌اللهی و باپیری، ۱۴۰۰)، در سطح خانوادگی به طلاق، غفلت و جدایی عاطفی (صادقی فسایی، جهاندارلاشکی و کلانتری، ۱۳۹۹) و در سطح اجتماعی به ارتکاب انواع آسیب‌های دیگر اجتماعی مانند سرقت، تجاوز، دعوا و درگیری، از دست دادن شغل و طرد اجتماعی (نیازی و همکاران، ۱۳۹۸؛ یحیی زاده پیرسرایی و کیانی، ۱۳۹۸؛ سراج‌زاده و عزیززاده، ۱۳۹۴؛ فیض‌اللهی و باپیری، ۱۴۰۰) اشاره داشت. بنابراین با شیوع اعتیاد، بحث ترک مواد مخدر نیز اهمیت پیدا می‌کند که در کشور ما سازمان بهزیستی به عنوان یکی از متولیان در این حوزه مسئولیت نظارت و مجوزدهی به مراکز ترک اعتیاد را عهده‌دار می‌باشد. در این مراکز بر اساس پروتکل‌های موجود و با توجه به

شرایط جسمانی و روانی بیمار از رویکردهای مختلفی چون دارو درمانی، سم زدایی^۱ (به شیوه سنتی یا با کمک دارو)، روان درمانی و رویکردهای حمایتی و توانمندسازی برای درمان بیماران مصرف کننده مواد مخدر استفاده می شود.

آنچه که به عنوان هدف اصلی و شاخص در موفقیت درمان در این مراکز مورد توجه است، میزان اثربخشی درمان ها و به بیانی دیگر ماندگاری و پایداری افراد درمان شده در وضعیت ترک اعتیاد و عدم بازگشت به اعتیاد می باشد؛ زیرا که مدت ها است در تحقیقات گوناگون مشخص شده است که اعتیاد به مواد مخدر، ماهیتی مزمن و عود کننده دارد (برانول، مارلات، لیچنتستین و ویلسون^۲، ۱۹۸۶؛ براندون، ویدرین و لیتوین^۳، ۲۰۰۷). اساسا عود به اعتیاد فرایندی است که انجمن پزشکی اعتیاد آمریکا^۴ آن را به عنوان یکی از شاخص های اساسی بیماری فعال پس از دوره بهبودی کامل می داند (پارکس، اندرسون و مارلات^۵، ۲۰۰۴) که با مصرف مواد به صورت افزایش مقدار مصرف یا به صورت مصرف مواد جدید ولی ضعیف تر، و یا انجام حرکات و رفتاری که نشانه ای از روی آوردن مجدد فرد به اعتیاد است، همراه می باشد و شامل سه مرحله بازگشت عاطفی، بازگشت روانی و بازگشت جسمانی است (مادن و همکاران، ۲۰۲۱).

در واقع اگر چه درمان های تائید شده توسط اداره غذا و داروی ایالات متحده برای اعتیاد به مواد مخدر موجود است، اما بیش از دو سوم افراد پس از پایان درمان اختلال مصرف مواد مخدر، عود به اعتیاد می کنند (سینها، ۲۰۱۱)؛ بدین ترتیب می توان گفت غالبا افرادی که به صورت کامل مواد مخدر را ترک کرده اند، طی یک بازه زمانی کمتر از یک سال پس از ترک، مجدداً به مصرف مواد مخدر روی می آورند (موسعلی^۶ و همکاران، ۲۰۲۱) و طبق برآوردهای انجام شده شیوع عود به اعتیاد در طی ۱۲ ماه، حدود ۷۰ درصد می باشد (شفیعی، حسینی، بی باک و آزمال، ۲۰۱۴)، حتی در بهترین شرایط و درمان ها، ۹۵ درصد معتادان شش ماه پس از ترک، دوباره به چرخه اعتیاد بازمی گردند و ۵ درصد

1. detoxification
2. Brownell, Marlatt, Lichtenstein & Wilson
3. Brandon, Vidrine & Litvin

4. American Society of Addiction Medicine
5. Parks, Anderson & Marlatt
6. Mousali

باقی مانده طی ۱ یا ۲ سال بعدی به این چرخه باز خواهند گشت. این مسئله به گونه‌ای است که در تحقیقات خارج از کشور هم بدان اشاره شده است و در مطالعات گوناگون احتمال بازگشت به مصرف مواد مخدر طی یک سال بعد از ترک حدود ۸۰ تا ۹۵ درصد حکایت شده است (گرا-لوپز^۱ و همکاران، ۲۰۱۰؛ مک کی، فرانکلین، پاتاپیس و لینچ^۲، ۲۰۰۶). بنابراین آنچه که مسئله اعتیاد را پیچیده کرده است، پدیده عود مجدد یا به عبارتی بازگشت به اعتیاد^۳ است و بر این اساس می‌توان گفت که لزوماً درمانگاه و تکنیک‌های درمانی از نوع پزشکی و روان‌شناختی نمی‌تواند تضمین کننده عدم بازگشت افراد به مصرف مواد مخدر باشد. در واقع به نظر می‌رسد نقش سایر عوامل از جمله عوامل فردی، اجتماعی و اقتصادی اهمیت پیدا می‌کند.

در زمره عوامل فردی موثر بر بازگشت به اعتیاد می‌توان به ویژگی‌های روان‌شناختی و مشکلات جسمانی اشاره داشت؛ وسوسه‌ای بودن، لذت‌جویی، خوش‌گذرانی، رسیدن به لذت شخصی و درد و بیماری‌های جسمانی (احمدپناه، حقیقی، بهفر، مرادی و نظری‌بدیع، ۱۳۹۷؛ میرزایی و همکاران، ۱۳۸۹؛ نعمتی سوگلی تپه و خالدیان، ۱۴۰۱) زمینه بازگشت به اعتیاد را موجب می‌شود. در این میان می‌توان به اختلالات شخصیتی مانند تفکر ارجاعی (حایری‌میدی، جعفری‌زرچی، شاهرودی و حیاتی مطلق، ۱۴۰۰)، افسردگی (شیویاری، صفریانی و رستم‌زاده، ۱۳۹۶؛ هامبریاچر و لیورز^۴، ۲۰۰۶؛ سوتر، استریک و موگی^۵، ۲۰۱۱)، پرخاشگر و وسواسی (شیویاری و همکاران، ۱۳۹۶) و ضعف در غلبه بر وسوسه (شالچی، پنین‌خوی و علیوندی‌وفا، ۱۳۹۷) را نیز اشاره داشت که وجود هر کدام از این متغیرها در فرد خصوصاً علائم افسردگی در طول دوره درمان، مهمترین تاثیر در بازگشت به اعتیاد را دارند (حایری‌میدی و همکاران، ۱۴۰۰)؛ در عین حال برخورداری از خصوصیات چون خودآگاهی هیجانی که دربردارنده مهارت‌های بازشناسی، شناسایی، ارتباط و محیط‌گرایی است و سرزندگی ذهنی به صورت مانعی در بازگشت به اعتیاد عمل می‌کنند (حایری‌میدی و همکاران، ۱۴۰۰).

1. Grau-Lopez
2. McKay, Franklin, Patapis & Lynch

3. relapse of addiction
4. Hammerbacher & Lyvers
5. Suter, Strik & Moggi

در تحقیقات گوناگون به عوامل اجتماعی موثر بر بازگشت به اعتیاد نیز اشاره شده است. فروپاشی منابع حمایت اجتماعی، کمرنگ شدن تعاملات اجتماعی و محدود شدن شبکه روابط اجتماعی با فرد به دلیل سابقه مصرف، تجربه و ادراک برجسب، تحقیر و طرد اجتماعی اعمال شده توسط اطرافیان، مشاخره با اعضا خانواده، اختلافات خانوادگی و روابط نامناسب بین اعضا خانواده (فلاح زاده و حسینی، ۱۳۸۵؛ بهروان و میرانوری، ۱۳۸۸؛ شرق، شکیبی، نیساری و آلیلو، ۱۳۹۰؛ میرزایی و همکاران، ۱۳۸۹؛ کیانی و صالحی، ۱۳۹۷؛ نعمتی سوگلی تپه و خالدیان، ۱۴۰۱؛ موسعلی و همکاران، ۲۰۲۱) زمینه‌هایی است که موجب ایجاد فشار روحی و ادراک احساس تنهایی شده و تداوم بر ترک اعتیاد را دچار اختلال می‌کند.

علاوه بر این، نوع شبکه اجتماعی که فرد در آن قرار دارد و وجود دوستان معتاد در شبکه تعاملاتی، تداوم معاشرت با آنان و دریافت فشار از سوی آنان که در مطالعه فیض‌اللهی و باپیری (۱۴۰۰) به عنوان مقوله هم‌گشتی و برهم‌کنشی با همگان بزهکار شناخته شد، همچنین عدم دریافت حمایت از سوی خانواده و پیوست مجدد فرد به دوستان سابق و دریافت تائید دوستان مصرف‌کننده، جزو عللی است که در بسیاری تحقیقات بدان اشاره شده است (امینی، امینی، افشارمقدم و ماهیار، ۱۳۸۲؛ شرق و همکاران، ۱۳۹۰؛ سراجی، مومنی و صالحی، ۱۳۸۹؛ ناستی‌زاده، هزاره‌مقدم و ملازهی، ۱۳۸۹؛ ریماز، محسنی، مرقاتی خویی، دستورپور و اکبری، ۱۳۹۱؛ صفری حاجت‌آقایی، کمالی، دهقانی فیروزآبادی و اصفهانی، ۱۳۹۳؛ شاطریان، متی، کسانی و متی، ۱۳۹۳؛ احمدپناه و همکاران، ۱۳۹۷؛ نعمتی سوگلی تپه و خالدیان، ۱۴۰۱؛ دپتی، کار و کار، ۲۰۱۴؛ محمدپور اصل و همکاران، ۲۰۱۲؛ موسعلی و همکاران، ۲۰۲۰). علاوه بر دوستان می‌توان به خانواده نیز اشاره داشت که در صورت وجود فردی معتاد در خانواده و بستگان و اصرار و تشویق فرد به مصرف، زمینه مصرف مجدد فرد فراهم می‌شود (احمدپناه و همکاران، ۱۳۹۷؛ محمدپور اصل و همکاران، ۲۰۱۲؛ دپتی و همکاران، ۲۰۱۴).

همچنین محیط اجتماعی نامساعد و قرارگیری فرد در محیطی که دسترسی به مواد مخدر و وسایل مصرف آسان بوده و امکان تهیه مواد فراهم باشد (دپتی و همکاران، ۲۰۱۴؛ موسعلی و همکاران، ۲۰۲۰؛ ماهیرا^۱ و همکاران، ۲۰۱۳؛ عزتی و همکاران، ۲۰۲۲) و همچنین فقدان امکانات تفریحی و سرگرمی سالم (شرق و همکاران، ۱۳۹۰) در قالب محرکی، زمینه روی آوردن به مصرف مجدد را فراهم می‌آورد که در مطالعه میرزایی و همکاران (۱۳۸۹) به عنوان یکی مهمترین عوامل اجتماعی بازگشت به اعتیاد معرفی شده است. مطالعات امینی و همکاران (۱۳۸۲) و موسعلی و همکاران (۲۰۲۰) نیز بر عوامل جغرافیایی و اقتصادی مانند سکونت در محلات با دسترسی آسان به مواد، فقر و بحران اقتصادی اشاره داشته‌اند؛ بنابراین می‌توان بیکاری و عدم مشغولیت را تسهیل‌کننده‌های بازگشت به اعتیاد معرفی کرد (امینی و همکاران، ۱۳۸۲؛ سراجی و همکاران، ۱۳۸۹؛ شرق و همکاران، ۱۳۹۰؛ شالچی و همکاران، ۱۳۹۷؛ احمدپناه و همکاران، ۱۳۹۷؛ محمدپور اصل و همکاران، ۲۰۱۲)، در این میان فقر، تغییر درآمد و رفاه اقتصادی اجتماعی پایین نیز که هم راستا با بیکاری و قرارگیری در شرایط نامناسب مالی می‌باشد، بروز مصرف مجدد را ایجاد می‌کند (امینی و همکاران، ۱۳۸۲؛ شالچی و همکاران، ۱۳۹۷)

۳۶۰

360

با توجه به مطالب فوق می‌توان این گونه استنباط کرد، عود اعتیاد یک پدیده چند علیتی است که در نتیجه برهم‌کنشی بین عوامل شخصی، فردی، محیطی، اجتماعی و سیاسی ایجاد می‌شود (هائو^۲ و همکاران، ۲۰۱۳). سازمان‌هایی که در ایران طرح‌ها و برنامه‌های گسترده‌ای برای درمان اعتیاد دارند همیشه با این پرسش مواجه هستند که چرا درصد بالایی از معتادینی که با دشواری و صرف هزینه سنگین توانسته‌اند اعتیادشان را ترک کنند مجدد پس از مدتی به اعتیاد روی می‌آورند. در واقع این سازمان‌ها از جمله سازمان بهزیستی مشهد به عنوان یکی از متولیان درمان معتادان به دنبال پاسخ به این پرسش است که چرا با وجود صرف هزینه‌های گوناگون در ارائه خدمات به معتادین توسط کارشناسان مراکز درمان اعتیاد سرپایی و اقامتی بهزیستی شهر مشهد و همچنین صرف هزینه بسیار فردی از سوی خود معتادین و خانواده ایشان، تنها با هدر رفت منابع مواجه

بوده و به ماهیت اهداف این مراکز که ترک قطعی است، نائل نمی‌شوند؟ به طور روشن و کوتاه سوال اساسی این است که چرا وسایل لازم در راه رسیدن به اهداف فاقد کارایی است؟ در این پژوهش سعی بر این است که به این پدیده از جنبه‌ای جامعه‌شناختی نگاه شود. بنابراین با هدف کشف عوامل موثر بر عود به اعتیاد در گروه عودکننده، روش مقایسه‌ای به کار گرفته شد تا دو گروه ترک کرده و عود کرده به اعتیاد از منظر متغیرهای جامعه‌شناختی با یکدیگر مقایسه شوند و براین اساس عوامل موثر بر عود به اعتیاد کشف شوند. اهمیت پژوهش حاضر در استفاده از یافته‌های آن خواهد بود که با کشف عوامل موثر و آگاهی از آنها، می‌توان از عود به اعتیاد جلوگیری کرد.

روش

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری

روش پژوهش حاضر، علی - مقایسه‌ای بود. جامعه آماری تحت مطالعه دو گروه ترک قطعی و عود مجدد به اعتیاد در کمپ‌های زیر نظر سازمان بهزیستی شهر مشهد (کمپ اعتیاد نوراندیشان و کلبه رهایی) بود. حجم نمونه ۱۰۰ نفر بود که به روش در دسترس و هدفمند انتخاب شدند و ۵۰ نفر در گروه عود مجدد و ۵۰ نفر در گروه ترک قطعی قرار گرفتند. برای همسازی تلاش شد تا دو گروه از حیث متغیرهای جنسیت، سن، تحصیلات، وضعیت تاهل و وضعیت اشتغال تا حد امکان همتا شوند. ملاک‌های ورود به مطالعه شامل بازه سنی بین ۱۸ تا ۶۴ سال، دارا بودن حداقل تحصیلات ابتدایی، داشتن سابقه مراجعه بیش از یک‌بار به مراکز و تأیید اعتیاد آنان توسط کارشناسان مراکز در هنگام مراجعه و رضایت کامل از حضور در مطالعه و معیار خروج نیز تشخیص ترک قطعی در افراد ترک کرده که با پیگیری‌های کارشناسان مراکز به اثبات رسیده بود و عود مجدد ۳ مرتبه و بیشتر در گروه بازگشت به اعتیاد می‌باشد. قبل از آغاز مصاحبه هدف تحقیق توسط مصاحبه‌گران و مواردی چون حفظ محرمانگی و رازداری به افراد توضیح داده شد و حق امکان انصراف از مصاحبه در هر مرحله از تحقیق به مشارکت‌کنندگان داده شد. در این پژوهش جهت تحلیل داده‌ها از آزمون‌های مقایسه میانگین استفاده شد و قبل از شروع توصیف متغیرها و مقیاس‌سازی آنها، جهت امکان مقایسه نمرات متغیرهای پژوهش و سهولت در تفسیر در

گزارش و فهم نمرات و همگون سازی مقیاس ها، همه شاخص ها در بازه ۰ تا ۱۰۰ قرار گرفتند^۱.

ابزار

ابزار گردآوری داده در مطالعه حاضر پرسشنامه محقق ساخته می باشد که در سه بخش تنظیم شد که شامل متغیرهای عمومی، متغیرهای اصلی و متغیرهای زمینه ای شامل سن، تحصیلات، تاهل، شغل، وضعیت مسکن، میزان مخارج ماهیانه و محل سکونت بود. از جمله متغیرهای عمومی می توان به سوالاتی نظیر مکان اولین دفعه مصرف، همراهان در اولین دفعه مصرف، میزان مصرف، انواع مواد مصرفی و شیوه های مصرف اشاره داشت که شامل ۱۴ سوال بود. ۸ متغیرهای اصلی در مطالعه قرار دارد که عبارتند از حمایت خانوادگی با ۱۰ گویه و پایایی ۰/۸۶، برجسب اجتماعی با ۷ گویه و پایایی ۰/۹۱، طرد اجتماعی با ۵ گویه و پایایی ۰/۹۰، پیوند با دوستان معتاد با ۴ گویه و پایایی ۰/۹۴، دسترسی به مواد با ۷ گویه و پایایی ۰/۷۳، کنترل خانوادگی با ۵ گویه و پایایی ۰/۹۱، پاداش دهنده گی مواد با ۸ گویه و پایایی ۰/۶۲ و خدمات مرکز درمانی با ۶ گویه و پایایی ۰/۷۷ می باشند. نمره گذاری این متغیرها در قالب طیف ۵ درجه ای لیکرت از کاملاً مخالف (نمره ۱) تا کاملاً موافق (نمره ۵) مورد سنجش قرار گرفتند (هرچقدر نمره متغیر بالاتر باشد به این معناست که میزان آن بیشتر است). برای تعیین اعتبار پرسشنامه حاضر نیز از روایی محتوایی که جهت تامین آن از ملاک هایی چون انجام مصاحبه اکتشافی قبل از تهیه پرسشنامه، استفاده از نظرات خبرگان و رجوع به مطالعات تجربی گذشته استفاده شد. جهت بررسی پایایی نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که تمامی متغیرهای دارای ضریب آلفای مناسبی بودند بدین معنا که گویه ها از همبستگی درونی قابل قبولی برخوردار بوده اند.

۳۶۲

362

سال هفدهم، شماره ۷، بهار ۱۴۰۲
Vol. 17, No. 67, Spring 2023

۱ همه شاخص ها در این تحقیق با استفاده از این

$$S = \frac{x - \min}{\max - \min} * 100 \text{ فرمول مقیاس یافته اند:}$$

S: نمره متغیر در مقیاس جدید

:min نمره متغیر در مقیاس قبلی

:max کمترین نمره متغیر در مقیاس قبلی

بیشترین نمره متغیر در مقیاس قبلی

صورت کسر رابطه، تفاضل نمره متغیر و مقدار کمینه و مخرج کسر، تفاضل مقادیر بیشینه و کمینه متغیر می باشند. بر اساس این تغییر مقیاس، کمترین نمره ای که هر متغیر به خود اختصاص می دهد صفر و بیشترین مقدار ۱۰۰ می باشد (چلبی و جنادله، ۱۳۸۶: ۱۴۷)

یافته‌ها

یافته‌های حاصل از اطلاعات جمعیت‌شناختی و توصیفی پاسخ‌دهندگان به تفکیک دو گروه ترک قطعی و عود مجدد به اعتیاد در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱: اطلاعات جمعیت‌شناختی

متغیر	دسته	فراوانی / درصد	ترک قطعی	عود مجدد
سن	۲۰ تا ۳۰ سال	فراوانی	۸	۹
		درصد	۱۶/۳	۱۸/۴
	۳۱ تا ۴۰ سال	فراوانی	۲۰	۲۴
		درصد	۴۰/۸	۴۹/۰
وضعیت تاهل	متاهل	فراوانی	۲۹	۲۶
		درصد	۵۸/۰	۵۲/۰
	مجرد	فراوانی	۱۱	۱۰
		درصد	۲۲/۰	۲۰/۰
وضعیت اشتغال	بیکار	فراوانی	۱۳	۱۷
		درصد	۲۶/۰	۳۴/۰
	آزاد	فراوانی	۳۳	۳۱
		درصد	۶۶/۰	۶۲/۰
تحصیلات	ابتدایی	فراوانی	۱۹	۲۰
		درصد	۳۸/۰	۴۰/۰
	زیر دیپلم	فراوانی	۱۷	۱۹
		درصد	۳۴/۰	۳۸/۰
شیوه مصرف	تدخین	فراوانی	۳۶	۴۷
		درصد	۷۲/۰	۹۴/۰
	خوردن	فراوانی	۳۰	۲۰
		درصد	۶۰/۰	۴۰/۰
اولین مکان مصرف	منزل شخصی	فراوانی	۹	۱۸
		درصد	۱۸/۴	۳۶/۰
میزان مصرف	منزل دوستان	فراوانی	۱۲	۱۳
		درصد	۲۴/۵	۲۶/۰
	روزانه	فراوانی	۴۲	۴۷

جدول ۱: اطلاعات جمعیت شناختی

متغیر	دسته	فراوانی / درصد	ترک قطعی	عود مجدد
روش اقدام به ترک	خود درمانی	درصد	۸۷/۵	۹۴/۰
		فراوانی	۳	۳
		درصد	۶/۳	۶/۰
		فراوانی	۱۷	۳۰
نوع ماده مصرفی	مراکز اقامتی / سرپایی	درصد	۳۴/۰	۶۰/۰
		فراوانی	۳۲	۱۵
		درصد	۶۴/۰	۷۲/۰
		فراوانی	۳۳	۴۲
شیره / شیشه	ترباک	درصد	۶۶/۰	۸۴/۰
		فراوانی	۲۶	۳۲
		درصد	۵۲/۰	۶۴/۰
		فراوانی		

باتوجه به نتایج آزمون کی دو بین متغیرهای سن، وضعیت تاهل، اشتغال و سطح تحصیلات در دو گروه تفاوت معناداری وجود ندارد ($\chi^2=3/09$ و $p > 0/05$) و همسازی ویژگی‌های جمعیت شناختی در دو گروه محقق شده است.

جدول ۲: اطلاعات توصیفی در افراد ترک قطعی و عود مجدد به اعتیاد

متغیر پژوهش	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	عود مجدد
حمایت خانوادگی	۷۱/۷۰	۱۹/۵۴	۵۲/۶۲	۲۳/۷۹	
برچسب اجتماعی	۲۶/۷۳	۲۹/۵۲	۵۲/۲۵	۲۹/۰۵	
طرد اجتماعی	۲۸/۸۷	۲۷/۹۹	۵۷/۵۸	۳۱/۹۲	
پیوند با دوستان معتاد	۴۶/۸۷	۲۸/۵۹	۶۱/۹۵	۳۰/۲۰	
دسترسی به مواد مخدر	۴۶/۵۱	۲۸/۰۵	۵۶/۷۲	۲۶/۰۲	
کنترل خانواده	۵۵/۶۷	۱۷/۱۲	۴۲/۴۵	۲۱/۶۷	
دریافت پاداش	۴۹/۹۶	۱۸/۶۹	۴۹/۲۶	۲۳/۵۶	
خدمات مرکز درمانی	۸۱/۶۹	۱۸/۳۳	۷۲/۵۰	۲۱/۴۳	

براساس یافته‌های جدول ۳، میانگین متغیر حمایت خانوادگی، کنترل خانواده، دریافت پاداش از مصرف مواد و ارائه خدمات مطلوب از سوی مراکز درمانی، در گروه ترک قطعی بیشتر از گروه عود مجدد است و میانگین متغیرهای برجسب اجتماعی، طرد اجتماعی، پیوند با دوستان معتاد و دسترسی به مواد مخدر در گروه عود مجدد بیشتر از گروه ترک قطعی است. جهت انتخاب آزمون مناسب برای مقایسه متغیرهای پژوهش بین دو گروه ترک قطعی و عود به اعتیاد، ابتدا لازم است تا به بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها در دو گروه پرداخته شود. بنابراین از آزمون کلموگروف-اسمیرنف استفاده شد. نتایج در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳: آزمون کلموگروف-اسمیرنف برای بررسی نرمال بودن توزیع نمرات

متغیر پژوهش	ترک قطعی		عود به اعتیاد	
	آماره Z	سطح معنی داری	آماره Z	سطح معنی داری
حمایت خانوادگی	۰/۲۰۷	۰/۰۰۰	۰/۱۱۵	۰/۱۵۱
برجسب اجتماعی	۰/۲۲۶	۰/۰۰۰	۰/۰۹۵	۰/۲۰۰
طرد اجتماعی	۰/۱۷۹	۰/۰۰۰	۰/۱۲۵	۰/۰۴۹
پیوند با دوستان معتاد	۰/۱۴۸	۰/۰۱۰	۰/۱۸۷	۰/۰۰۰
دسترسی به مواد مخدر	۰/۰۹۷	۰/۲۰۰	۰/۰۹۸	۰/۲۰۰
کنترل خانواده	۰/۱۴۱	۰/۰۱۸	۰/۰۹۳	۰/۲۰۰
دریافت پاداش	۰/۱۴۹	۰/۰۰۹	۰/۱۰۸	۰/۲۰۰
خدمات مرکز درمانی	۰/۲۳۳	۰/۰۰۰	۰/۱۶۵	۰/۰۰۳

باتوجه به نتایج آزمون کلموگروف-اسمیرنوف، تنها متغیر دسترسی به مواد مخدر دارای توزیع نرمال می‌باشد و سایر شاخص‌ها توزیع نرمال ندارند؛ به این ترتیب برای شاخص دسترسی به مواد مخدر از آزمون پارامتریک t با دو نمونه مستقل^۱ و برای سایر شاخص‌ها آزمون ناپارامتریک یومان ویتنی^۲ استفاده شد.

جدول ۴: مقایسه میانگین متغیرهای تحقیق بر حسب دو گروه ترک قطعی و عود مجدد

متغیر	گروه	شاخص Z/t	سطح معناداری
حمایت خانوادگی	عود به اعتیاد ترک قطعی	-۳/۸۲۶	۰/۰۰۰۱
برچسب اجتماعی	عود به اعتیاد ترک قطعی	-۴/۰۳۹	۰/۰۰۰۱
طرد اجتماعی	عود به اعتیاد ترک قطعی	-۴/۳۷۱	۰/۰۰۰۱
پیوند با دوستان معتاد	عود به اعتیاد ترک قطعی	-۲/۷۵۶	۰/۰۰۰۶
دسترسی به مواد مخدر	عود به اعتیاد ترک قطعی	۱/۸۶	۰/۰۶۵
کنترل خانواده	عود به اعتیاد ترک قطعی	-۳/۵۸۹	۰/۰۰۰۱
دریافت پاداش	عود به اعتیاد ترک قطعی	-۰/۳۱۳	۰/۷۴۵
خدمات مرکز درمانی	عود به اعتیاد ترک قطعی	-۲/۰۹۱	۰/۰۳۶

همان گونه که در جدول ۴ مشاهده می شود نتایج آزمون مقایسه میانگین متغیرهای حمایت اجتماعی، برچسب اجتماعی، طرد اجتماعی، پیوند با دوستان معتاد، کنترل خانواده و خدمات مرکز درمانی در بین دو گروه عود به اعتیاد و ترک قطعی به طور معناداری تفاوت دارند که این تفاوت به نفع گروه ترک قطعی می باشد؛ به این معنا که حمایت خانوادگی، کنترل خانوادگی و ارائه خدمات مطلوب در مرکز درمانی در گروه ترک قطعی دارای میانگین بیشتری می باشد. همچنین میانگین متغیرهای برچسب اجتماعی، طرد اجتماعی و پیوند با دوستان معتاد نیز در گروه ترک قطعی کمتر است. لازم به ذکر است میانگین متغیرهای دسترسی به مواد مخدر و دریافت پاداش از مصرف مواد مخدر در دو گروه عود به اعتیاد و ترک قطعی فاقد تفاوت معنادار است.

بحث و نتیجه‌گیری

پدیده عود به اعتیاد در قالب یک مسئله اجتماعی پیامدهای منفی گوناگونی در سطوح خرد، میانی و کلان جامعه داشته و می‌تواند موجب اختلال کارکردی در نهادهای موجود در ذیل این سطوح شود. بنابراین این مطالعه به منظور شناسایی عوامل اجتماعی موثر بر عود به اعتیاد، به روش علی-مقایسه‌ای انجام شد تا علل مرتبط با بازگشت به اعتیاد را در بین دو گروه ترک قطعی و عود به اعتیاد که جهت ترک به مراکز زیر نظر سازمان بهزیستی مشهد مراجعه کرده بودند، شناسایی کند. در این تحقیق از بین ۸ متغیر احتمالی موثر بر عود اعتیاد تنها میزان ۶ متغیر حمایت خانوادگی، کنترل خانوادگی، تجربه برچسب و طرد اجتماعی، پیوند با دوستان معتاد و امکانات و خدمات مرکز درمانی در بین دو گروه عود به اعتیاد و ترک قطعی دارای تفاوت معنادار می‌باشد.

یافته‌ها نشان داد حمایت اجتماعی دارای تفاوتی معنادار بین دو گروه ترک قطعی و عود مجدد می‌باشد که این تفاوت به نفع گروه ترک قطعی است؛ به عبارت دیگر گروه ترک اعتیاد به طور معناداری حمایت اجتماعی بیشتری از سوی خانواده دریافت می‌کردند؛ اساساً حمایت اجتماعی خصوصاً مادامی که خانواده در نقش منبع حمایت عاطفی و مادی عمل می‌کند، موجب می‌شود افراد از شانس بیشتری برای تداوم ترک برخوردار باشند. از این رو ارائه الگوهایی در خصوص حمایت اجتماعی مهم است (هانگ، لو، لو و چنگ، ۲۰۲۰). در تطابق نتایج با مطالعات گوناگون، مطالعه کیانی و صالحی (۱۳۹۷) فروپاشی منابع حمایت اجتماعی را یکی از عوامل اجتماعی بازگشت به اعتیاد بیان کرده است؛ اساساً یکی از منابع حمایت اجتماعی، حمایت از سوی خانواده می‌باشد؛ برخورد و روابط نامناسب اعضا خانواده با یکدیگر مانند انواع تنش‌ها میان همسر، والدین و فرزندان و عدم دریافت حمایت از آنان که در پژوهش‌های امینی و همکاران (۱۳۸۲)، میرزایی و همکاران (۱۳۸۹)، شرق و همکاران (۱۳۹۰) و ریماز و همکاران (۱۳۹۱) به عنوان عواملی موثر بر عود ذکر شده است. با توجه به وزن سنگین حمایت خانواده در عود به اعتیاد، می‌توان پذیرش و حمایت از سوی خانواده را به عنوان عاملی مهم در پایداری ترک و جلوگیری

از عود مجدد بیان کرد (فلاح، قربان‌شیرودی و زربخش‌بحری، ۱۴۰۰؛ عزتی و همکاران، ۲۰۲۲) و لزوم حمایت بیشتر از سوی خانواده، جهت جلوگیری از بروز این پدیده اساسی است (خمرنیا و پیوند، ۱۳۹۷). بنابراین مادامی که بر روابط افراد در شبکه اجتماعی خود حمایت‌های گوناگونی اعم از علمی، عاطفی و همدلانه حاکم باشد، منجر به بالا رفتن کیفیت روابط و احساس یکپارچگی و پذیرش می‌شود. از این روی در این نتایج نشان داده شد افرادی که در گروه ترک قطعی هستند در مقایسه با گروه عود مجدد، از حمایت‌های عاطفی و همدلانه در شبکه روابط خانوادگی خود برخوردار بودند. بنابراین وجود حمایت در روابط بین اعضا خانواده می‌تواند احتمال پایداری فرد در موقعیت ترک قطعی را افزایش دهد.

تجربه برچسب اجتماعی در گروه عود به اعتیاد، به گونه‌ای معناداری بیشتر از گروه ترک قطعی بود، به این معنا که گروه عود مجدد، برچسب بیشتری از سوی اطرافیان تجربه و ادراک کردند. در همین زمینه تحقیق دین‌محمدی، امینی و یزدان‌خواه (۱۳۸۶) و بهروان و میرانوری (۱۳۸۹)، برچسب را به عنوان یکی از عوامل اصلی عود به اعتیاد مطرح کرده‌اند. اساساً افراد در طی تعامل در زندگی اجتماعی، تفاوت‌های یکدیگر را تشخیص داده و به یکدیگر برچسب می‌زنند؛ این برچسب‌ها می‌تواند حامل بار منفی، مثبت یا فاقد بار باشند؛ صفت اعتیاد ویژگی است که از انتظارات مطلوب تعریف شده در جامعه فاصله دارد؛ بنابراین به فردی که حامل چنین خصیصه‌ای باشد، برچسبی با بار منفی می‌خورد (بکر^۱، ۱۹۶۳). اما در برخی موقعیت‌ها افراد حتی پس از کنار گذاشتن اعتیاد، همچنان با برچسب از سوی جامعه مواجه می‌شوند و به عنوان فردی پاک مورد پذیرش نیستند. تداوم چنین نگاه‌های منفی می‌تواند رفتارهای بعدی را تحت‌تاثیر قرار داده و زمینه انحراف ثانویه یا همان عود مجدد را موجب شود. بنابراین می‌توان گفت واکنش‌ها و قضاوت‌های اجتماعی می‌توانند رفتارهای افراد را تحت‌تاثیر قرار داده و احتمال بروز انحراف و عود مجدد به اعتیاد را در فرد به وجود آورند. لازم به بیان است در معرض برچسب بودن خود در بسیاری موارد به شبکه روابط اجتماعی افراد باز می‌گردد، اینکه افراد شبکه روابط

اجتماعی حمایتی و منسجم داشته باشند، می تواند باعث شود فرد برچسب کمتری را تجربه کند.

تجربه طرد اجتماعی که در طی فرایند برچسب ظاهر می شود، یکی از تعیین کننده های اساسی عود به اعتیاد است؛ نتیجه فرضیه طرد اجتماعی نیز تفاوت معنادار بین دو گروه را نشان داد، میانگین این متغیر در گروه عود مجدد در مقایسه با گروه ترک قطعی بیشتر بود. براین اساس مادامی که فرد با عدم پذیرش و طرد از سوی خانواده روبه رو شود، احتمال بازگشت وی به رفتار انحرافی بیشتر خواهد بود. تجربه مورد طرد واقع شدن از سوی خانواده و جامعه و عدم پذیرش از سوی آنان به عنوان عواملی موثر در وابستگی به مواد و عود مجدد در مطالعات فلاح زاده و حسینی (۱۳۸۵)، سراجی و همکاران (۱۳۸۹) و کیانی و صالحی (۱۳۹۷) اشاره شد. اساسا طرد اجتماعی علاوه بر محرومیت افراد از دسترسی به منابع ارزشمند و مشارکت در سطوح گوناگون جامعه، موجب می شود پیوستگی و پیوند افراد با شبکه های ارتباطی و حمایتی خود مانند خانواده تضعیف شده، فرد در یافتن شغل دچار مشکل شود و امکان آمیخته شدن در فعالیت های گوناگون اقتصادی و اجتماعی کاهش یابد؛ اهمیت فعالیت های اقتصادی تا حدی است که ریچاردسون معتقد بود اشتغال می تواند مانعی در اعتیاد و بازگشت به اعتیاد عمل کند (ریچاردسون، وود، مونتانر و کرا، ۲۰۱۲). در چنین شرایطی رفتار انحرافی فرصت ظهور یافته و فرد بهبود یافته به دلیل عدم پذیرش، دچار انزوا شده و مستقیا به اعتیاد روی آورده و یا به شبکه روابط دوستی سابق خود بازگشته و از این طریق احتمال می رود بسترهای عود اعتیاد برای وی فراهم شود. بنابراین ضروری است افراد پس از ترک بتوانند به مشارکت و ادغام مجدد در شبکه ارتباطی خود بازگردند.

نتیجه پیوند با دوستان معتاد نشان داد، میانگین معاشرت با دوستان معتاد در گروه عود مجدد به طور معناداری بیشتر از ترک قطعی است. اساسا قرارگیری در محیط های آلوده، معاشرت با دوستان مصرف کننده و منحرف، پیوستن به گروه دوستان سابق و سهولت

دسترسی به مواد در زمره عوامل اجتماعی موثر بر اعتیاد و عود به اعتیاد است که در مطالعات گوناگون بیان شده است (شرق و همکاران، ۱۳۹۰؛ ریماز و همکاران، ۱۳۹۱؛ احمدپناه و همکاران، ۱۳۹۷؛ صفری حاجت آقایی و همکاران، ۱۳۹۳؛ امینی و همکاران، ۱۳۸۲؛ جوادی، اونق و قربانی، ۱۴۰۰). در این میان موسعلی و همکاران (۲۰۲۱) نیز از میان عوامل رفتاری، معاشرت با دوستان و بستگان معتاد را پیش‌بینی کننده اصلی اعتیاد دانسته‌اند و در تحقیق دیگر خود (۲۰۲۰) فشار از سوی گروه همسالان و دسترسی به مواد مخدر را مهمترین عامل در عود به اعتیاد برشمرده‌اند. نقش ارتباط با دوستان مصرف کننده بعد از ترک چنان اهمیت دارد که در مطالعه محمدپور اصل و همکاران (۲۰۱۲) به عنوان دومین عامل اثرگذار بر عود به اعتیاد از دیدگاه شرکت کنندگان بود. حتی در مطالعه دپتی و همکاران (۲۰۱۴) در کشور هند نیز عامل اصلی عود به اعتیاد، دوستان ذکر شده‌اند. اساسا معاشرت با دوستان و دسترس بودن مواد و دیدن اشیا و ابزار مصرف انگیزه قوی برای مصرف دوباره را ایجاد می‌کند (فلاح زاده و حسینی، ۱۳۸۵). بنابراین جلوگیری از تردد در محیط‌های سابق و جلوگیری از معاشرت با دوستان معتاد در مطالعه ناستی زاده و همکاران (۱۳۸۹) به عنوان راهکارهای موثر در عدم بازگشت مطرح شده است. مطابق با نظریه پیوند افتراقی، مادامی که فرد پس از ترک اعتیاد، مجدد به گروه دوستان سابق خود بازگردد و با شبکه اجتماعی جدیدی که تهی از افراد مصرف کننده باشد معاشرت نداشته باشد، اساسا بستری فراهم می‌شود که امکان و احتمال بازگشت به مصرف افزایش می‌یابد. برقراری تعامل با دوستان سابق در فردی که سابقه مصرف دارد، فرد را فاقد قدرت کنشگری ساخته و در قالب محرکی میل به مصرف را شکل می‌دهد و فرد را دچار برانگیختگی می‌کند؛ بنابراین ارتباط با دوستان مصرف کننده پس از ترک، می‌تواند نقش بسترساز بازگشت به اعتیاد را فراهم کند. حاصل این جریان، قرارگیری فرد در چرخه‌ی ترک و عود می‌باشد.

در ارتباط با کنترل خانوادگی نیز میانگین کنترل خانوادگی در گروه ترک قطعی در قیاس با گروه عود مجدد به طور معناداری بیشتر است و گروه عود مجدد کنترل خانوادگی کمتری دریافت می‌کرد. در همین راستا مطالعه خمرنیا و پیوند (۱۳۹۷) اعمال کنترل از

سوی خانواده را به عنوان عاملی اساسی جهت پیشگیری از عود به اعتیاد مطرح کرده‌اند. جهت تبیین نظری می‌توان به نظریه کنترل اجتماعی اشاره داشت که مطابق با آن داشتن درجه و میزانی از پیوستگی با اعضا خانواده، توجه خانواده به فرد و مشارکت دادن فرد بهبود یافته در امور گوناگون خانواده مانند تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها، پیوند با خانواده را تقویت کرده و زمینه بازگشت به اعتیاد را کاهش می‌دهد. بنابراین قدرت کنترل‌گری توأم با حمایت عاطفی از سوی خانوادگی در احتمال تداوم پاکی فرد موثر است. در زمینه امکانات و خدمات مراکز ترک اعتیاد، گروه ترک قطعی در قیاس با گروه عود مجدد به طور معناداری امکانات و خدمات بهتر و با کیفیت‌تری را در مرکز درمانی دریافت کردند. ناستی‌زاده و همکاران (۱۳۸۹) نیز بر لزوم کارآمدی جلسات درمانی بر جلوگیری از عود مجدد اشاره کردند. این مراکز و خدمات ارائه شده از سوی آنها، وسیله‌ای جهت رسیدن به ترک اعتیاد می‌باشد که در صورت استاندارد بودن خدمات، می‌تواند تاثیر ماندگار و مثبت بر پایداری فرد در ترک اعتیاد داشته باشد. در حالی که ارائه خدمات نامناسب زمینه بازگشت اعتیاد را فراهم می‌کند.

از محدودیت‌های این تحقیق عدم دسترسی به نمونه‌های زن در این مراکز بود؛ بنابراین لازم است تا مطالعه‌ای بر روی زنان مبتلا و بهبود یافته صورت گیرد. از دیگر محدودیت‌ها، توصیفی بودن روش این تحقیق است که لازم است تا برداشت رابطه علی معلولی صورت نگیرد. یکی از محدودیت‌های اساسی مطالعه، مصاحبه با افراد ترک قطعی بود که اغلب آنان هنگام پرسیدن سوالات اذعان داشتند که خاطرات لذت‌بخش مصرف مجدد برای آن تداعی شده‌است؛ بنابراین لازم بود تا مصاحبه‌کنندگان با احتیاط و دقت فراوان مصاحبه را به گونه‌ای پیش‌برده تا زمینه‌ساز بستر عود مجدد این گروه نشوند. بنابراین لازم است تا سایر مطالعات به این عامل اساسی توجه نشان دهند تا خود محرکی در بازگشت به اعتیاد محسوب نگردند. در طی مصاحبه بسیاری افراد، خود از بازگشت مجدد به اعتیاد متأثر بوده و آگاهی کاملی از حلقه‌های مفقوده حفاصل ترک قطعی و عود به اعتیاد نداشتند؛ بنابراین با توجه به نتایج مطالعه که متغیرهای با ماهیت اجتماعی بین دو گروه تفاوت معنادار دارد، لازم است به این نکته توجه گردد که پدیده عود به اعتیاد تک‌علیتی نیست

و عوامل اجتماعی در وقوع این مسئله نقش بیشتر و پررنگ‌تری دارند؛ از این رو لازم است تا سیاست‌گذاری‌های سازمان‌هایی مانند بهزیستی در کنار برنامه‌ریزی جهت ترک اعتیاد در مراکز درمانی، به سوی برنامه‌های حمایتی و افزایش توان خانواده‌ها جهت داده شود. در واقع در صورتی برنامه‌ریزی پیشگیری از بازگشت به اعتیاد موفقیت‌آمیز خواهد بود که در کنار عوامل روان‌شناختی، مراقبت‌های درمانی و ... برنامه‌هایی با هدف آگاهی بخشی به خانواده‌ها و افراد جامعه صورت گیرد تا افراد بعد از ترک مواد مخدر، با حمایت‌های گوناگون از سوی خانواده و جامعه روبه‌رو شده، بستر حضور و مشارکت آنان در جامعه فراهم شود و فعالیت‌هایی جهت کاهش برچسب و طرد و اقداماتی جهت پذیرش آنها در جامعه صورت گیرد.

تشکر و قدردانی

در پایان لازم است از اداره کل بهزیستی استان خراسان رضوی جهت حمایت‌های مالی و همکاری کارشناسان مربوطه آن در خصوص پیش‌برد این تحقیق کمال تشکر و سپاسگزاری را ابراز کنیم.

منابع

- احمدپناه، محمد؛ حقیقی، محمد؛ بهفر، محمد؛ مرادی، عباس و نظری‌بدیع، مرضیه (۱۳۹۷). بررسی عوامل موثر بر عود در افراد وابسته به سوء مصرف مواد مخدر؛ مطالعه موردی مراجعه‌کنندگان به انجمن معتادان گمنام (NA) شهرستان ملایر در سال ۱۳۹۲. *مجله مراقبت پرستاری و مامایی ابن سینا (مجله علمی دانشکده پرستاری و مامایی همدان)*، ۲۶(۴)، ۲۵۶-۲۴۷.
- امینی، کوروش؛ امینی، داریوش؛ افشارمقدم، فاطمه و آذر، ماهیار (۱۳۸۲). بررسی عوامل اجتماعی و محیطی مرتبط با بازگشت مجدد معتادان به مصرف مواد افیونی در مراجعین به مراکز دولتی ترک اعتیاد شهر همدان، ۱۳۷۹. *مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی زنجان*، ۱۱(۴۵)، ۴۷-۴۱.
- بهران، حسین و میرانوری، سید علیرضا (۱۳۸۹). تحلیل جامعه‌شناختی بازگشت مجدد معتادان به اعتیاد در مرکز اجتماع درمان مدار (TC) شهر مشهد در سال ۱۳۸۸. *بررسی مسایل اجتماعی ایران (نامه علوم اجتماعی)*، ۱(۱)، ۷۸-۴۵.

جوادى، محمدحسین؛ اونق، نازمحمد و قربانی، علیرضا (۱۴۰۰). تعیین مولفه‌های اجتماعی موثر بر افزایش اعتیاد در جامعه (مورد مطالعه: شهر بجنورد). فصلنامه علمی/اعتیادپژوهی، ۱۵(۶۲)، ۱۸۴-۱۶۷.

چلبی، مسعود، و جنادله، علی. (۱۳۸۶). بررسی عوامل فرهنگی موثر بر موفقیت اقتصادی (یک مطالعه مقایسه‌ای بین قومیت‌های لر، عرب و دزفولی استان خوزستان). پژوهشنامه علوم انسانی، ۵۳(ویژه نامه جامعه‌شناسی)، ۱۵۴-۱۱۷.

حایری میبدی، مهسا سادات؛ جعفری رزجی، فرشته؛ شاهوردی، محمد و حیاتی مطلق، محمد (۱۴۰۰). نقش خودآگاهی هیجانی، تفکر ارجاعی و سرزندگی ذهنی در پیش‌بینی بازگشت به اعتیاد در زنان مصرف‌کننده مواد مخدر. نشریه رویش روان‌شناسی، ۱۰(۱)، ۹۷-۹۰.

خمرنیا، محمد و پیوند، مصطفی (۱۳۹۷). علل بازگشت به اعتیاد به مواد مخدر و راهکارهای پیشنهادی در مراجعه‌کنندگان به مراکز ترک اعتیاد: یک مطالعه کیفی. مجله دانشگاهی علوم پزشکی رفسنجان، ۱۷، ۵۳۸-۵۲۳.

دین‌محمدی، محمدرضا؛ امینی، کوروش و یزدان‌خواه، محمدرضا (۱۳۸۶). بررسی عوامل محیطی و اجتماعی موثر بر گرایش مجدد به مصرف مواد افیونی از دیدگاه معتادان خود معرف مرکز پذیرش، درمان و پیشگیری سازمان بهزیستی زنجان. مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی زنجان، ۱۵(۵۹)، ۹۵-۸۵.

ریماز، شهناز؛ محسنی، شکرالله؛ مرقاتی‌خویی، عفت السادات؛ دستورپور، مریم و اکبری، فاطمه (۱۳۹۱). مطالعه مورد - شاهدهی عوامل موثر بر عود سوء مصرف مواد در معتادان مراجعه‌کننده به دو مرکز ترک اعتیاد شهر تهران. مجله دانشکده بهداشت و انستیتو تحقیقات بهداشتی، ۱۰(۳)، ۶۴-۵۵.

سراج زاده، حسین و عزیززاده، امید (۱۳۹۴). بر ساخت اجتماعی مصرف مواد مخدر و اعتیاد در شهرستان رودبار جنوب. بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۵(۲)، ۲۹۶-۲۷۳.

سراجی، ابوالفضل؛ مومنی، حمید و صالحی، اشرف (۱۳۸۹). عوامل موثر در وابستگی به مواد مخدر و عود مجدد مصرف در گروه معتادین خودیار شهرستان خمین در سال ۱۳۸۷. مجله دانشگاه علوم پزشکی اراک (ره‌آورد دانش)، ۱۳(۳)، ۷۵-۶۸.

شاطریان، محسن؛ منتی، رستم؛ کسانی، عزیز و منتی، والیه (۱۳۹۳). عوامل مرتبط با عود اعتیاد در بیماران مراجعه کننده به مراکز ترک اعتیاد شهر ایلام. *مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی ایلام*، ۲۲(۶)، ۱۷۳-۱۶۵.

شالچی، بهزاد؛ پرنیان خوی، مریم و علیوندی وفا، مرضیه (۱۳۹۷). مشکلات افراد ترخیص شده از مراکز ترک اعتیاد و عوامل مرتبط با عود مصرف مواد در میان آنها. *مدیریت ارتقای سلامت*، ۷(۳)، ۸-۱.

شرق، علی؛ شکیبی، علی؛ نیساری، رقیه و آلیلو، لیلا (۱۳۹۰). بررسی عوامل موثر بر عود اعتیاد از دیدگاه معتادین مراجعه کننده به مراکز ترک اعتیاد استان آذربایجان غربی در سال ۸۸. *مجله مطالعات علوم پزشکی (مجله پزشکی دانشگاه علوم پزشکی ارومیه)*، ۲۲(۲)، ۱۳۶-۱۲۹.

شیویاری، فرهاد؛ صفریانی، آرزو و رستم‌زاده، محمود (۱۳۹۶). مقایسه شیوع اختلالات شخصیت در گروه‌های سوء مصرف کننده مواد، بازگشت کننده به اعتیاد و افراد عادی. *مجله اصول بهداشت روانی*، ۱۹(۳)، ۱۳۵-۱۲۸.

صادقی فسایی، سهیلا؛ جهاندار لاشکی، زینب و کلاتتری، عبدالحسین (۱۳۹۹). واکاوی اعتیاد مردان متاهل در یک مطالعه کیفی. *مطالعات راهبردی زنان*، ۲۲(۸۷)، ۸۸-۶۳.

صفری حاجت‌آقایی، سعیده؛ کمالی، ایوب؛ دهقانی فیروزآبادی، سمیره و اصفهانی، مهدی (۱۳۹۳). فراتحلیل مقایسه عوامل فردی و محیطی موثر بر بازگشت مجدد به اعتیاد بعد از ترک مواد مخدر (ایران: ۱۳۹۱ - ۱۳۸۳). *فصلنامه اعتیاد پژوهی*، ۸(۳۰)، ۵۲-۳۵.

فلاح، بهار؛ قربان‌شیرودی، شهره و زربخش‌بحری، محمدرضا (۱۴۰۰). ترک اصیل و پایدار: الگوی پایداری در ترک مبتنی بر تجارب زیسته افراد وابسته به مواد بهبود یافته با روش نظریه زمینه‌ای. *فصلنامه علمی اعتیاد پژوهی*، ۱۵(۶۰)، ۱۸۲-۱۴۳.

فلاح‌زاده، حسین و حسینی، نرجس (۱۳۸۵). بررسی علل عود اعتیاد از دیدگاه معتادین مراجعه کننده به مرکز بهزیستی شهرستان یزد. *فصلنامه پژوهشی دانشکده بهداشت یزد*، ۵(۲ و ۱)، ۷۴-۶۷.

فیض‌اللهی، علی و بایری، امیدعلی (۱۴۰۰). واکاوی دلایل، زمینه‌ها و پیامدهای مصرف مواد مخدر در بین نوجوانان (مورد مطالعه نوجوانان شهر ایلام). *فصلنامه علمی اعتیاد پژوهی*، ۱۵(۶۲)، ۱۶۵-۱۴۱.

کیانی، مژده و صالحی، مهراب (۱۳۹۷). *عوامل اجتماعی موثر بر بازگشت زنان به اعتیاد مورد مطالعه مراکز ترک اعتیاد نجف آباد اصفهان*. دومین کنفرانس بین المللی روانشناسی، مشاوره و تعلیم و تربیت، موسسه آموزش عالی شاندریز مشهد.

میرزایی، طیبه؛ راوری، علی؛ حنیفی، نسرین؛ میری، سکینه؛ حق دوست اسکویی، سیده فاطمه و میرزایی خلیل آبادی، صدیقه (۱۳۸۹). عوامل مرتبط با عود اعتیاد از دیدگاه مبتلایان به سوء مصرف مواد مخدر مراجعه کننده به مرکز ترک اعتیاد شهر رفسنجان. *نشریه پرستاری ایران*، ۲۳(۶۷)، ۴۹-۵۸.

ناستی زاده، ناصر؛ هزاره مقدم، مهدیه و ملازهی، اسماء (۱۳۸۹). عوامل موثر بر عود اعتیاد در معتادان خود معرف به مراکز ترک اعتیاد شهر زاهدان. *فصلنامه دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه*، ۸(۳)، ۱۶۹-۱۷۴.

نعمتی سوگلی تپه، فاطمه و خالدیان، محمد (۱۴۰۱). مطالعه کیفی عوامل موثر بر عود مجدد به سوء مصرف مواد مخدر و اعتیاد با رویکرد گراندد تئوری. *فصلنامه علمی اعتیادپژوهی*، ۱۶(۶۴)، ۲۷۹-۳۰۷.

نیازی، محسن؛ نوروزی، میلاد و حسینی ادیب پور، ندا (۱۳۹۸). اعتیاد در زنان: یک مطالعه روایت پژوهی، تجربه زیسته زنان مصرف کننده مواد در شهر اصفهان. *پژوهش نامه زنان*، ۱۰(۴)، ۱۱۹-۱۵۳.

یحیی زاده پیرسرائی، حسین و کیانی، مرجان (۱۳۹۸). تجربه ها و پیامدهای اجتماعی مصرف مواد مخدر در زنان. *پژوهش نامه مددکاری اجتماعی*، ۴(۱۵)، ۴۱-۹۷.

References

- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press.
- Brandon, T. H., Vidrine, J. I., & Litvin, E. B. (2007). Relapse and relapse prevention. *Annual review of clinical psychology*, 3, 257-284.
- Brownell, K. D., Marlatt, G. A., Lichtenstein, E., & Wilson, G. T. (1986). Understanding and preventing relapse. *American psychologist*, 41(7), 765-780.
- Deepti, S. S., Kaur, S., & Kaur, J. (2014). A study of drug relapse and its associated factors among cases admitted in Swami Vivekananda Drug De-addiction Centre, GMC, Amritsar. *International journal of interdisciplinary and multidisciplinary studies*, 2(2), 100-105.

- Ezati, E., Baghcheghi, N., Araban, M., Karimy, M., Koohestani, H. R., Zabeti, A., & Hosseinzadeh, H. (2022). Assessing drug use relapse rate and its associated factors among Iranian users. *Journal of substance use*, 1, 1-7.
- Grau-López, L., Roncero, C., Gonzalvo, B., Fusté, G., Barral, C., Alvarós, J., & Casas, M. (2010). PW01-226-Relapse related factors in drug dependent patients after detoxification process in an inpatient unit. *European Psychiatry*, 25(S1), 1-1.
- Hammerbacher, M., & Lyvers, M. (2006). Factors associated with relapse among clients in Australian substance disorder treatment facilities. *Journal of substance use*, 11(6), 387-394.
- Hao, S. Q., Zhao, M., Zhang, R. W., Zhang, J. C., Zhang, J., & Feng, X. S. (2013). The effectiveness comparison of Jitai tablets versus methadone in community-based drug treatment: a 1-year follow-up study. *Addictive behaviors*, 38(10), 2596-2600.
- Huang, D., Liu, L., Liu, J., & Cheng, G. (2020). Social support and relapse tendency in Chinese women experiencing heroin addiction: A moderated mediation model of active coping strategies and openness to experience. *The social science journal*, 1, 1-12.
- Maehira, Y., Chowdhury, E. I., Reza, M., Drahozal, R., Gayen, T. K., Masud, I., Afrin, S., Takamura, N., & Azim, T. (2013). Factors associated with relapse into drug use among male and female attendees of a three-month drug detoxification-rehabilitation programme in Dhaka, Bangladesh: a prospective cohort study. *Harm reduction journal*, 10, 14-25.
- McKay, J., Franklin, T., Patapis, N., & Lynch, K. (2006). Conceptual, methodological, and analytical issues in the study of relapse. *Clinical psychology review*, 26(2), 109-127.
- Mohammadpoorasl, A., Fakhari, A., Akbari, H., Karimi, F., Bostanabad, M. A., Rostami, F., & Hajizadeh, M. (2012). Addiction relapse and its predictors: A prospective study. *Journal of addiction research therapy*, 3(1), 122-140.
- Mousali, A. A., Bashirian, S., Barati, M., Mohammadi, Y., Moeini, B., Moradveisi, L., & Sharma, M. (2021). Factors affecting substance use relapse among Iranian addicts. *Journal of education and health promotion*, 10(1), 129-141.
- Mousali, A., Moradveisi, L., Barati, M., Moeini, B., Bashirian, S., Sharma, M., & Mohammadi, Y. (2020). Male addicts' experiences on predictors of relapse to drug use: a directed qualitative content analysis. *The Turkish journal on addictions*, 7(3), 166-173.
- Parks, G. A., Anderson, B. K., & Marlatt, G. A. (2004). Relapse prevention therapy. *The essential handbook of treatment and prevention of alcohol problems*. Heather, N., & Stockwell, T. (Eds.). Hoboken: Wiley.

- Richardson, L., Wood, E., Montaner, J., & Kerr, T. (2012). Addiction treatment-related employment barriers: The impact of methadone maintenance. *Journal of substance abuse treatment*, 43(3), 276-284.
- Shafiei, E., Hoseini, A. F., Bibak, A., & Azmal, M. (2014). High risk situations predicting relapse in self-referred addicts to bushehr province substance abuse treatment centers. *International journal of high risk behaviors & addiction*, 3(2), 145-160.
- Sinha, R. (2011). New findings on biological factors predicting addiction relapse vulnerability. *Current psychiatry reports*, 13(5), 398-405.
- Suter, M., Strik, W., & Moggi, F. (2011). Depressive symptoms as a predictor of alcohol relapse after residential treatment programs for alcohol use disorder. *Journal of substance abuse treatment*, 41(3), 225-232.
- Madden, A., Lancaster, K., Ritter, A., & Treloar, C. (2021). Making legitimacy: Drug user representation in United Nations drug policy settings. *International journal of drug policy*, 87, 103014.